

Teorie památkové péče

Dobroslav LÍBAL

Teorie památkové péče je založena na složitě strukturovaném předivě souvislostí a znalostí. Její strukturování je velice obtížné, ale současně naléhavě potřebné. Je také potřebné o něm diskutovat. Z rozvíjení teorie budou stále jasněji vystupovat přístupy a metody ochrany. Budou také stále jasnější kritéria pro vymezení ochrany v zákonných normách, neboť se jedná o jednu ze základních podmínek efektivní památkové péče. Autor popisuje základní znaky, projevy hodnoty památek. Z rozborů vyplývají cesty pro volbu přístupu ochrany k těmto památkám. Základní podmínkou, která tvoří závěr výčtu, je nutnost prosazování a stále širšího vědomí obecné platnosti památkového zákona. Zákona, který musí stále pevněji prorůstat do fungování celé společnosti. Není možné, aby právě tento zákon byl stále chápán jako druhořadá společenská norma, která není závazná ani pro některé správní orgány a právní instituce.

■ Teorie památkové péče je věcí velice zapeklitou a složitou. Dovolím si ji formulovat v několika základních bodech, v nichž se pokusím podchytit maximum z toho, čím se památková péče profiluje vůči současnému životu.

1. Především považuji za důležitý princip **přednosti** památek. Ve Francii jej v zákonu o ochraně památek vyjadřuje příslušná zóna o šíři 500 metrů, takže není chráněna jen památka jako taková, ale existence památky má vliv a rozhodující slovo na okolní území do vzdálenosti 500 metrů. U nás odpovídá této podmínce znění § 17 zákona č. 20/1987 Sb., ovšem jeho reálně velmi malá účinnost je bohužel dobře známá. Na Ovocném trhu, kde přímo v sousedství dvou vynikajících národních kulturních památek – Stavovského divadla a Karolína – vznikl velice problematický komplex Myslbek, lze ilustrovat faktickou neúčinnost tohoto paragrafu. Zásada přednosti by měla být v budoucnu vyjádřena pregnančněji a důrazněji. Jakési napodobení francouzského ustanovení by bylo velice na místě. Vzpomínám si, jak mi Francouzi zdůrazňovali, že ve vzdálenosti 501 metrů od památky již žádná ochranná zóna neexistuje. Ale myslím, že 500 metrů je lepší nežli nic.

2. Dalším bodem je teorie **existence památky bez časového omezení**. Vy víte – a mně to osobně jako starému člověku je zcela nepochopitelné –, že se zase vrací k životu Rieglovy památkové principy. Od Rieglovy smrti uplynulo bezmála 100 let. Osobně se domnívám, že aplikace jeho zásad, které ve své době byly jistě zajímavé a v řadě směrů pozitivní, je něco podobného, jako kdyby v medicíně někdo poskytoval narkózu kladivem. Toto srovnání je jistě drastické, ale svým způsobem odpovídá realitě. Zdůrazňování ochrany stárí materiálu bylo logicky zdůvodněno důsledky purismu a nadměrnou aplikací nového materiálu při restaurování architektonických pamá-

tek. Ovšem nemá smysl argument, že odumřením materiálu odumře i chráněná památka. Od té doby jsme v památkové péči definitivně prosadili – domnívám se – že nejde jenom o ochranu materiálu, ale i o ochranu tvůrčího díla, ochranu duše stavby. Když se materiál unaví, odumře nebo je zničen, naznamená to, že musí odumřít i příslušná architektura nebo její část. Proto se domnívám, že v rámci památkové teorie by měla být prosazena zásada existence památek bez časového omezení. U architektonických, resp. stavebních památek neexistuje nějaká amortizace. Musí být chráněny na věky, na dobu naprosto časově neomezenou, zatímco u běžných staveb je amortizace samozřejmostí, se kterou se musí počítat. Právě tím se stavební památky naprosto liší od všech ostatních staveb. Současně se stavební památky liší i od movitých památek, protože jejich podmínky existence jsou diametrálně rozdílné.

Vzpomínám na ředitele Vladimíra Novotného, který srovnával obnovu architektur s restaurováním obrazů. Jako bývalý ředitel galerie si neuvědomil, že tento myšlenkový pochod byl nesprávný, že obrazy a stavební památky představují diametrálně odlišný svět.

3. Nesmírně důležitá je i zásada **komplexnosti architektonické i urbanistické**. To je jeden z nejdůležitějších principů existence památek. Komplexnost znamená celistvost, celkovost – striktní princip ochrany architektonické památky jako celku. Ochrana se vztahuje na všechny její konstrukce, na dispozici, vybavení, na architektonické detaily, doplňky atd. Je to základní protiklad proti nešťastnému „fasádování“, které bychom vlastně měli již teoreticky mít za sebou. Bohužel víme, jak to ve skutečnosti dopadá, když nezodpovědný stavebník či projektant nebo prováděcí firma zasahují do vitálních konstrukcí, mění dispozici, provádějí velké vybourávky a podobně. Z historického objektu zbude jen více či méně kompletní „obnovené“ průčelí. Uvedu tu z dřívější předválečné památkové praxe příklad z Hyberské ulice, kde stojí dva šporkovské paláce. Jeden, čp. 1036/II, vedle kláštera hybernů, je intaktní zevně i uvnitř – sklepy jsou gotické, v přízemí se zachovaly veliké stopy renesance. Vedle stojí neméně hodnotný druhý palác, čp. 1035/II, jednoposchodový, s ušlechtilou fasádou. Když vstoupíte dovnitř, ocitnete se v jiném světě, v prostředí zcela soudobém. Při Gočárově přestavbě bylo zachováno jen průčelí do ulice. Gočár tu v pozadí, v odstupu od ulice, postavil vysokou monumentální Anglobanku. V první republice se tento postup kupodivu považoval za velice vstřícný, velice dobrý a pozitivní. Vzpomínám si ještě na vedoucí pracovníky

Klubu Za starou Prahu, kteří považovali Gočárovo řešení za dobrý příklad. Přitom z domu zbyla jen fasáda, za níž již není nic starého. Takových příkladů bohužel existují desítky a desítky, a ani v dnešní době jsme se této praxe nezbavili. Zásada komplexnosti je nesmírně důležitá po všech stránkách. Nestačí ovšem jen komplexnost architektonická, ale nezbytný je současně i princip urbanistické komplexnosti. To znamená, že ochrana se musí vztahovat nejen na objekt jako takový, ale i na jeho urbanistické prostředí, na celou jeho okolní atmosféru.

4. Důležitá je zásada **urbanistické nadřazenosti**. Většina chráněných objektů je součástí nějakého celku. Musí respektovat své prostředí, které má nadřazenou roli. Neplatí to ovšem bezpodmínečně, protože mohou nastat i situace, kdy památkový objekt již při svém vzniku porušil principy urbanistické autenticity. Za této situace je třeba ho považovat za mimořádný článek určitého souboru; urbanistická přednost se nemůže uplatnit.

5. Velkou důležitost má **aplikace adekvátních materiálů při rekonstrukcích a užití materiálů obdobné kvality**. To znamená, že při obnově objektů, při níž nelze úplně respektovat starý materiál a jeví se nezbytná jeho výměna, musí být použit stejný stavební materiál, např. tedy nikoliv železobeton. Diametrálně rozdílné stavební materiály dohromady nikdy nesplynou, vzniknou tu dva odchylné světy, které se navzájem potlačují, jeden druhý vylučuje, takže konečné výsledky rekonstrukce jsou velmi špatné. Stejně to platí o kvalitě materiálu. Vzpomínám se smutkem na případy, kdy se bourala nějaká stará zeď. Říkávalo se přitom, že se na skládku vyveze starý hodnotný materiál a nahradí se novými cihlami, které nevydrží prakticky nic.

6. Nesmírně důležité je **vhodné využití a přiměřené funkční zatížení** památky. Je to jeden z nejdůležitějších principů, ale také nejčastěji porušovaných. Využití památky musí být funkčně vhodné a též funkčně přiměřené. Reálnou praxí známe až příliš dobře. Objeví-li se slibný investor, památkáři jsou rádi, že objekt, který dlouhou dobu nebyl vůbec využíván, nebo byl využíván nevhodně, si najde dobrého mecenáše. Za tuto cenu jsou památkáři ochotní případně se i smířit s předimenzovanými funkčními nároky. Přitom je notoricky známé, že takřka všichni investoři nejprve přicházejí s přemrštěnými nároky, ale také, že se setkávají se snahou vyjít jejich požadavkům vstříc. Povinností architektů a vůbec všech osob, které se podílejí na rekonstrukčním procesu, je uvědomit si, že nelze památku funkčně přetěžovat, ani je ohrožovat nevhodným nebo předimenzovaným využitím. Každá památka snese určité funkční zatížení. Je to něco podobného jako v případě stavebně technických zásad. Základy a svíslé konstrukce snesou určité zatížení; nelze je tedy přetěžovat hmotou několika nových pater a obdobně nelze stavební památku přetěžovat funkčně ani kvantitou uživatelů.

7. Velice důležitá je zásada, která však dosud nebyla plně pochopená a která by si zřejmě zasloužila, aby jí byla věnována samostatná konference; jde o **princip vývojové uzavřenosti, dokončenosti**. Chráněné památky představují celek se vším svým vybavením, dispozicí atd., jsou buďto projevem určitého jednorázového díla, nebo – a to je daleko častější – jsou výslednicí mnohasetletého

vývoje, s rozmanitými výtvarnými hodnotami v pestré směsici. Jsou proto prohlášeny za památky, aby se již nevyvíjely a neporušovaly dalšími transformacemi. Vzpomínám si na generální shromáždění ICOMOS v Budapešti, kde skupina architektů, hlavně belgických, prosazovala do závěrů zasedání zásadu, že při každé úpravě má být soudobý zásah uplatněn a viditelný co možná maximálně. Tehdy jsem proti tomu protestoval. Bylo zajímavé, že mi celé předsednictvo dalo za pravdu a uvedený záměr padl. Domnívám se, že často vyslovovaná teze soudobé reprezentace obnovy je nebezpečná. Po každém zásahu lze zjistit, zda se udál před deseti dvaceti lety, ať už jej nazveme obnovou, nebo jakkoliv jinak. V každém zásahu je automaticky obsažena reprezentace současné doby. Snaha o vymýšlení nějakých podstatných zásahů, o zřetelnou inscenaci nového, které nakonec znejasní či potlačí to staré, co bylo zachováno, je dle mého názoru naprosto nesmyslná. Jiná je otázka nezbytného doplnění tam, kde nějaká součást chybí, ať už je to detail nebo část dispozice. V takové situaci je nutno postupovat v plné architektonické harmonii s dochovaným stavem, nesnažit se převést mnohotvárný vývoj na nějakou novou kolej. Obytné domy nebo paláce se vyvíjely po několik staletí, přitom však vlastně přešlapovaly na místě. Když bylo něco zničeno požárem, byla obvykle provedena obnova v rozsahu parcely, nejvýše na dvou sloučených parcelách apod. Přitom zpravidla byla respektována výška; jen málokdy – ve výjimečných případech – došlo při přestavbách k porušení výškové hladiny. To umožnilo zachování takových kulturních prostranství, jakými jsou náměstí v Telči, ve Slavonicích, v Litomyšli, ve Svitavách, v Novém Jičíně – mohl bych uvést ještě desítky příkladů. Základní vztah upravovaných budov se nezměnil, i když se třeba měnila dispozice, měnily se fasády, celek však zůstával vlastně do určité míry stejný. Ovšem pak přišla doba technické civilizace. Přinesla WC, načež byly zrušeny suché záchody na pavlačích, místo kuchyňských krbů a společných kuchyní přinesla přímo osvětlené kuchyně se sporáky. Vzpomínám si před desetiletím na diskusi o pavlačových záchodech. Byl vysloven názor, že jsou také součástí historické podstaty budovy, takže by se neměly bourat. Záchody na pavlači ovšem byly ryze funkčním doplňkem, vývojově zcela překonaným. Bylo by tedy naprosto nesprávné, kdybychom do určité míry puristicky lpěli na jeleli pohledovém zachování. Ve chvíli, kdy jsou určité stavby prohlášeny za památky, je jejich vývoj v určitém smyslu uzavřen. Památku chráníme nejen kvůli fasádě, nejen kvůli nějaké síni atd., ale chráníme ji jako celek. Zásada vývojové uzavřenosti je stěžejní.

8. Dalším požadavkem je dle mého názoru naprosto porušovaná **teorie přiměřenosti**. Budova, třeba gotická či renesanční, měla funkci obytného domu a její vybavení odpovídalo společensko ekonomické úrovni minulých dob. Dnes se tam usadí nějaký úřad nebo obchodní instituce, která má zájem na vyšší reprezentaci. Při přestavbě pak dochází k přehodnocení celého prostředí způsobem, který neodpovídá profilu upravované architektury. Teorie přiměřenosti je stejně důležitá, jako teorie vývojové uzavřenosti. Znamená to, že je třeba respektovat zásadu „*locus regit actum*“, jak říkával Štech. Připomínám v této souvislosti palác hlavního architekta města Prahy na Hrad-

čanském náměstí v Praze, bývalý Martinický palác, který byl na základě hloubkového průzkumu ing. Kašičky a za vedení arch. Borovičky velmi pěkně a také nákladně rekonstruován splendorním způsobem, při čemž byly obnoveny četné dosud zakryté renesanční a manýristické stropy. V hlavním sálu, kde byl původní strop na začátku 19. století vyměněn, byla provedena zajímavá náznaková rekonstrukce původního stavu. To všechno je pěkné. Ale když pak stojíme před dveřmi s chladnými klikami, vidíme, že jde o cizorodé vnesené prvky, které s prostředním neharmonují, právě tak jako některé dlažby a další doplňky. Měly být realizovány dveře, které by odpovídaly úrovni palácových dveří z první poloviny 17. století. Celkově záleží na vhodné volbě materiálu. Např. je nevhodná mramorová dlažba v prostředí, v němž se nikdy neobjevila.

9. Velice významná je též zásada **hodnoty výtvarného díla**. Je příznačné, že architekti, případně jejich potomci, jsou velice citliví na mnohdy zanedbatelné zásahy do jejich tvorby. Ale pak si myslím, že by bylo velice nespravedlivé, kdyby totéž neplatilo pro díla architektů již dávno zemřelých, kteří zde nemají své dědice, aby se ujali jejich obhajoby, a dokonce i pro díla anonymů, o kterých třeba nevíme vůbec nic. Domnívám se, že tato zásada, která je v podstatě správná, by měla být uplatňována obecně. Je to vynikající a prestižní úkol památkové péče, aby sehrála roli dědiců zemřelých architektů a obhajovala výtvarnou ideu jejich děl. K tomu je ovšem zapotřebí tuto výtvarnou ideu poznat.

Nikdy se nesmírím s tím, co se stalo v průběhu pražské asanace s nádherným staroměstským kostelem sv. Mikuláše, který byl přímo od Kiliána Ignáce Dientzenhfera velkolepě zasazen do určitého prostředí, s monumentálně strhujícím průčelím, obráceným na piazzetu, sevřenou řadami domů, což dosvědčují staré fotografie. Ovšem dnes se díváme na apsidu kostela, která jakoby šílhala do náměstí. Na druhé straně kostela zanikla prelatura. Celé prostředí se násilně přehodnotilo architektonicky i urbanisticky bez ohledu na to, že původní urbanistické řešení vytvořil jeden z nejvýznamnějších architektů všech dob. Je to klasická ukázka znehodnocení původního urbanistického záměru. Mimo jiné z tohoto hlediska jsem vítal návrh prof. Pavlíka a doc. Kašičky, kteří svým příspěvkem ke poslední soutěži na dostavbu Staroměstské radnice vyjádřili program obnovy původní podoby, včetně rekonstrukce situace v okolí kostela sv. Mikuláše. Zkoušeli jsme za dnešního stavu alespoň fotograficky revokovat

plnou působivost kostela, ale bez úspěchu. Připomínám tuto skutečnost jako příklad nezbytnosti respektovat základní koncepci minulých architektů bez ohledu na to, že jsou dávno mrtví, že nemají žádné dědice, kteří by se jich zastali. Tato úloha přechází s plnou odpovědností na orgány památkové péče. Výtvarná kvalita díla minulosti nezaniká smrtí jeho tvůrce – má stejné právo na obhajobu jako soudobá díla.

10. Za důležitý považuji další zásadní moment, který z nepochopitelných důvodů není dnes vůbec respektován, a to je **teorie obecné platnosti památkového zákona**. Památkový zákon je v současné době – již jsem na to několikrát upozornil – v praxi zákonem druhé třídy, který se snaží každý – nejen vlastník památky – nějak obejít. Bohužel tomu napomáhají četné úřední složky, takže památkáři se ocitají v ubohé menšině. Nakonec to dopadá tak, že jsou vytlačeni do jakési neplodné opozice, která nevede k žádnému řešení. Památkový zákon přece platí pro všechny, právě tak pro orgány územního plánování a pro stavební úřady, jako pro památkáře. Všichni mají povinnost jej prosazovat se stejnou intenzitou. Je třeba, aby se tento princip dostal všem do krve. Není myslitelné, aby určité orgány nebraly památkový zákon vážně, nebo aby dokonce vytvářely podmínky pro jeho dílčí nerespektování. Památkový zákon zajišťuje určité podmínky společenského chování vůči výtvarným a jiným hodnotám a musí ho respektovat všichni, všechny orgány, včetně ústředních.

Pokusil jsem se vyjádřit základní principy památkové péče. Jistě by bylo možné postulovat ještě další, ale myslím, že jsem uvedl ty nejdůležitější, ty, které vytvářejí rámec, v němž se může památková péče pohybovat racionálně a s úspěchem.

Stať byla publikována ve sborníku K současným problémům péče o památky, Agentura Kulturní dědictví, Praha 1997, vydaném jen v několika desítkách výtisků.

Theorie der Denkmalpflege

Die Theorie der Denkmalpflege beruht auf einem kompliziert strukturierten Netzwerk von Zusammenhängen und Kenntnissen. Eine Struktur kann hier nur sehr schwer aufgezeigt werden, obwohl dies gegenwärtig dringend nötig ist. Darüber muss auch diskutiert werden. Aus der sich entwickelnden Theorie werden sich immer klarere Denkweisen und Schutzmethoden ergeben. Es werden auch immer bessere Kriterien für die Definition des Schutzes in gesetzlichen Vorschriften entstehen, bilden dieses doch eine der Grundvoraussetzungen für eine effektive Denkmalpflege. Der Autor beschreibt die grundlegenden Merkmale und Zeichen des Werts eines Denk-

mals. Aus Analysen ergeben sich Wege für die Wahl der Schutzmethode eines jeden Denkmals. Die Grundvoraussetzung, die am Ende der Aufzählung angeführt ist, ist die Notwendigkeit, die allgemeine Gültigkeit des Denkmalsgesetzes durchzusetzen und sie in ein immer breiteres Bewusstsein zu bringen. Das Gesetz muss die ganze Gesellschaft fest durchwachsen. Es ist undenkbar, dass gerade dieses Gesetz immer noch als eine zweitrangige gesellschaftliche Norm angesehen wird, die nicht einmal für einige Behörden und Institutionen verbindlich ist.